

Megjegyzések a hvárezmiek neveihez a középkori Euráziában

A magyar *káliz* szó és ami körülötte van 4. rész*

10.1. Hvárezmiek a Tang-kori Kínában. Az utóbbi időkben több forrásadat is rávilágít a Kínában megtelepedett szogdok figyelemreméltó tevékenységeire, de a hvárezmiek nyomaira nehezen lehet rábukkanunk. A szogdokat gyakran kereskedő népként emlegetik a szakirodalomban, ami analógiául szolgálhat a Kárpát-medence-i hvárezmiek jobb megismeréséhez és értékeléséhez. A szogdoknak nemcsak gazdasági, hanem katonai szempontból is figyelmet érdemlő szerepe volt a Türk, majd az Ujgur Kaganátusban és a Tang-kori Kínában is, ha csak az általunk tárgyalt időszakra szorítkozunk. Főleg az utóbbi néhány évtizedben egymásután napfényre kerülő sírfeliratok tanulmányozása során az újabb kutatások arra is figyelmesek lettek, hogy a Kínában élő szogdok katonaként szolgáltak Észak-Kína különböző dinasztiáinál, parancsnokoltak helyőrségeket, amelyek vélhetően a szogd kolóniák tagjaiból álltak (MORIYASU 2008: 12–13). Csak egy példát említek. A kínaiul rögzített szogd családnév, az *An* viselőjének, *An Yuanshou* 安元寿-nak 684-es kínai nyelvű sírfeliratán szó esik több hadieseményről, amelyben az elhunyt részt vett, és még házi vállalkozásáról is. Az *An* 安 családnév azt árulja el, hogy Buharából származó szogd volt (részletesen SAITŐ 2007). FUKUSHIMA MEGUMI (2017: 127–163) szerint az illető vélhetőleg lótenyésztéssel és ezzel kapcsolatos kereskedelemmel foglalkozott. Az *An* családnévet viselők közül a legismertebb *An Lushan*, akinek anyja türk, apja szogd volt, és aki magas rangú katonaként olyan hatalomra tett szert, hogy meg akarta bukztatni a Tang-dinasztiát, ami végül nem járt sikerrel.

A kutatás rámuattott arra, hogy az *An* 安, *Kang* 康, *Shi* 石 stb. kínai családnemekhez hasonlóan – amelyeket a szogd eredetűek viseltek – a hvárezmiek is viseltek olyan neveket, amelyek jelezték hvárezmi származásukat. Egy *Xun Weiren* 尋威仁 nevű személy, akinek a neve egy sziklán látható 38 személynév között a Luoyanghoz közel levő Lungmen-barlangokban, vélhetőleg hvárezmi származású, arra való tekintettel, hogy a családnév a Hvárezmet jelentő *huoxun* 火尋 elnevezés második írásjeggyével azonos (LUO 2004: 41.; l. még YOSHIDA 2003: 41., 8. jegyz.). A hvárezmiek halvány nyomai először a 2014-ben kiadásra került kínai nyelvű két sírfeliraton találhatók meg, közülük az egyik *Hua Xian*-é, a másik pedig feleségéé (花献墓誌 és 花献妻安氏墓誌). Kiadója, MAO YANGGUANG (2014) szerint *Hua Xian* a 827. évi és *An* nemzetségbeli felesége 821. évi sírfelirata azt árulja el, hogy nesztoriánusok voltak, ami mutatja a hit elterjedését a Tang-kori

* Az előző részt lásd MNy. 2024: 332–345.

Luoyangban.¹⁷ FUKUSHIMA, aki vizsgálat tárgyává tette a sírfeliratokat, *Hua Xian* származását illetően úgy véli, hogy ő hvárezmi származású volt, többek között arra való tekintettel, hogy a *hua* 花 írásjegy az adott személy származási helye, Hvárezm jelölésére szolgálhatott. Ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy a Tang-Kínába irányuló nesztoriánusi hittérítés központja Toharistánban, Szogdiában és környékén volt, ugyanakkor jelezte, hogy a *hua* 華 írásjegyből ered a *hua* 花 írásjegy, amely Han- és Vej-kor előtt nem létezett, és akkor keletkezhetett, amikor 425-ben ezernyi új írásjegyet kreáltak (SHIRAKAWA 2004. 74. Kar.-ben nem szerepel a *hua* 花 írásjegy. Pul. 128 EMC. *xwai/xwe.*; LMC. *xwa.*; *hua* 華. Kar. 44a, *ywa*; Pul. 129: EMC. *ywai^h/ywe.^h*, LMC. *xhwa.*). Megjegyzve, hogy Luoyang nesztoriánusai között nemcsak szogdok, hanem hvárezmiek is voltak (FUKUSHIMA 2017: 282–287, 292–293, 298–299, 27–28. jegyz.), megemlített néhány *Hua* családnévvel viselő személynevet: *Hua Dazhi* 花大智 (679. évből), *Hua Jingding* 花驚定 (761. évből) stb. (FUKUSHIMA 2017: 279.; l. még WANG 2019: 100). Szerinte az ilyen elszinicizált nevek jelzik viselőjük származását. WANG DING (2022: 60–68) még több adatra mutatott rá a *Xun* 尋 és a *Hua* 花 nevet viselőkre vonatkozóan, és ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a tibeti és a hotani (kín. *Yutian*) forrásokban a *Hva* (<*Hua* 花 vagy 華) kínai családnév szerepel.

Látható tehát, hogy a *Guoli* 過利 <**qālīs*-féle török típusú név első szótagja, illetve ennek hangalakja, a *guo* nem honosodott meg a Tang-kori Kínában a hvárezmi származásúak jelölésére. És a Kínában letelepedett hvárezmiek bizonyára nem voltak muszlim hitűek. Ezzel szemben a magyarba a török **qālīs* szó került át, és hozzáidomulva ezen átvevő nyelv hangrendszeréhez nyomot hagyott többek között a magyar személy- és helynevekben (*Caliz*, *Kaluz*, *Kaloz* stb.), de velük kapcsolatos sírfeliratok eddig nem kerültek elő a Kárpát-medencében. Azonban nem régen napfényre került Orosházán egy muszlim közösség telepe és temetője, amely a 12–13. századra keltezhető, és feltehetőleg a kálizokkal hozható kapcsolatba (RÓZSA 2019).

11. gens *Corosmina*. Befejezésül röviden szólni kell a *gens Corosmina* frázisról is, amelyről Kézai Simon az 1280-as években megírt krónikájában (és rokon szövegű krónikákban) történik említés. A magyarországi latinságban a kálizokról is leggyakrabban *ismaelita* vagy *saracenus* latin neveken történhetett említés, és az etnikai töltésű *caliz* magyar szónak latin megfelelője külön nem volt. Kézai krónikájában két helyen hvárezmiekről (nem kálizokról) esik szó. Először Szkítia földrajzi leírásánál bukkan fel a nép- és helynevek között, majd a krónikás Attila fiáról, Csabáról szólva – akitől az Aba nemzetség származik – írja, hogy a felesége hvárezmi származású volt, illetve a hvárezmiek népéből házasodott (c. 6: *gens [...] Corosmina*; c. 22: *de Corosminis, de gente Corosmina*. SRH. 1: 146, 163; 253, 280). A kérdéses névforma eltér a *caliz*-től és alakváltozataitól, és más jellegű, és nyilván nem tartozik bele a magyar nyelv szókészletébe. A *gens Corosmina*-t illetően LIGETI (1976: 26) világos és helyes megfogalmazására

¹⁷ TANG (2016) szerint — aki tüzetes vizsgálat alá vette *Hua Xian* sírfeliratát — mielőtt bármilyen további következtetést levonnánk, ellenőrizni kell annak hitelességét,

érdemes hivatkozni, amely szerint „e név a mongolkori földrajzi nomenkultúrából került krónikáinkba. [...] Bár nem tartozott e név a nemzeti hagyomány által megőrzött adatokhoz, a krónikaírók a maguk módján megpróbálták azt oda beilleszteni.” (Másképp vö. GYÖRFFY 1959: 51; Uő 1990: 51; LEWICKI 1986: 1015; KRISTÓ 2003: 53; MÁTYÁS 2014: 324., 62. jegyz.; POLGÁR 2016: 565; KS. 127–128., 41. jegyz. A jegyzet VESZPRÉMY LÁSZLÓ munkája). LIGETI a kérdés részletezése helyett GOMBOCZ ZOLTÁN tanulmányára utalt, aki főleg a Képes krónika idevágó szövegeit vette szemügyre. Megjegyezvén, hogy a 13. században különösen a Szentföldrét vívott harcokkal kapcsolatban gyakran emlegetik Hvárezmet és a hvárezmi harcosokat, GOMBOCZ olyan korabeli forrásadról is említést tett, amelyben a magyar krónikákban előforduló névalakkal egyező forma található: „[...] *Nassarus soldanus Turci et quidam alius soldanus captus a Corosminis [...] interfecti sunt.*” (Annales Melrosenses ad a. 1244. MGH. SS. 27: 441. GOMBOCZ 1919/1923: 160). Kiegészítésül megjegyzendő, hogy a híres Matthæus Parisiensis *Chronica Majora* című művében is előfordul a hvárezmiek neve több alakváltozatban: *Chorosmini*, *Choermini*, *Cohersmini*, *Corasmini*, *Corosmini*. A legelső alakot az angol krónikaíró használja a leggyakrabban, és a legutóbbi alakot, amely a Kézai (és többi magyar krónika) használta névalakkal egyezik meg, művében csak egyszer szerepelteti (MaP. 4: 434). GOMBOCZ olyan latin névalakról is szól, amelyben benne foglaltatik az *l* betű az *r* helyett: *Colosmi* (Bartholomaei Scribeae Annales s.a. 1244. MGH. SS. 18: 216), és amelyet a felismerhetetlenségig eltorzítottak tart. Bizonyos, hogy egyszerű elírásról van szó, és nincs közvetlen köze a *caliz* szóalakhoz.

Külön tárgyalást igényel a kérdés, hogy Kézai vajon miért hozta kapcsolatba az Aba nemzetséget a hvárezmiekkel (nem a magyarországi kálizokkal). Nehéz elképzelni, hogy a 13. századi magyar krónikás, aki feltehetőleg ismeri a *caliz* magyar szót, ezt össze tudta volna kapcsolni a *gens Corosmina*-val. Mindenesetre Kézai elképzelése szerint az Aba nemzetség ősei a Szkítián kívül eső keleti tájakon lakókkal voltak rokonságban. Nem tudni, hogy milyen csatornán keresztül szerezte meg a hvárezmiekről szóló információt, és tudott-e arról, hogy az ő korabeli *gens Corosmina* zömmel török ajkúak és muszlim hitűek voltak, akik az Amu-darja alsó folyása vidékén laktak. A turkológiában az ottani akkori nyelvet is hvárezminek nevezik, amely egy kihalt török irodalmi nyelv volt a 13–15. században (FAZYLOV 1996; BASKI 1999).

A *caliz* szó a magyar nyelvben 1111-ben még élő szó volt – amely egy muszlim hitű népcsoport jelölésére szolgált –, de az Árpád-kor után teljesen feledésbe merült, mint etnikai töltésű elnevezés, míg a kutatók újra életre nem keltették a 19. században, sőt a következő századokban is a *káliz* névalak – melynek írásmódja ingadozik (*kaliz*, *kaliz*, *káliz*) – nem eresztett igazán gyökret a magyar szókészletben. Ami a kárpát-medencei kálizok nyelvét illeti, amelyről konkrét nyelvi adatok nem állnak rendelkezésünkre, egyes kutatók – amint láttuk – töröknek vélik. Ez azt jelentené, hogy az eredetileg egy iráni nyelvet beszélő hvárezmiek egyes csoportjai, amelyek kivándoroltak Hvárezmből és a Kárpát-medencében telepedtek le, az idők folyamán eltörökösödtek, és majd el is magyarosodtak. Megjegyzendő,

hogy a késő-hvárezmi nyelv szórványemlékei több arab műben előfordultak még a 13–14. században is, többek között a Qunyat al-munya című törvénykönyvben, amelyben számos hvárezmi mondat található. Köztük olyan hvárezmi mondat is felbukkan, amelyben benne foglaltatik a Hvárezm szó is, mégpedig a *xw'rz̄m* alakban (transzliterációban. MACKENZIE 1990: 58, 91, 125; l. még BENZING 1983: 686). Abū Hāmid al-Ġarnatī, aki a 12. század közepén több évet töltött a Magyar Királyságban, könnyen fel tudta ismerni az itt élő muszlimok közül a hvárezmi származásúakat, hiszen ők – akik közül főleg a távolsági kereskedelemmel foglalkozók poliglottak lehettek – neki talán *xwārizm*-nek mutatták be magukat, nem pedig törökül **qālīs*-nak. Úgy vélem, hogy a kálizok megőrizhették eredeti iráni nyelvüket, míg el nem magyarosodtak az Árpád-kor végére vagy nem sokkal azután, ahogy a jászok is, akik ugyan a későbbi századokban érkeztek ide, de még a 16. században is használtak egy iráni – a mai oszéttal rokon – nyelvet (NYITRAI 1999). LIGETI LAJOS (1976: 27) közel fél évszázaddal ezelőtt írt következő szavai még ma is érvényesek. „Mindenképpen érdemes elővennünk a (honfoglalás előtti) horezmi és (honfoglalás utáni) káliz jövevényszavak kérdését.”

12. Összefoglalás. Hvárezm és a hvárezmiek jelölésére szolgáló nevek között volt valaha egy **χwālīs* névforma, amely egy bizonyos iráni nyelvet beszélők körében volt használatban, és legkésőbb a 6. század közepétől mutatható ki. A török ajkúak – többek között a kazárok és a besenyők – ezt a szóalakot a mássalhangzótorlódás feloldásával **qālīs* alakban adaptálták, emellett egy **quwālīs* variáns is keletkezhetett. A 9. században a magyarul beszélők, akik Kazária szomszédságában éltek, átvették a **qālīs* szót, mégpedig a *kālīs/kālīs* (> *káliz*) hangalakban, amely egy 1111. évi oklevélben a *caliz* betűképpel van rögzítve. A kazárokkal, illetve a besenyőkkel kapcsolatban az arab írók által említett *ḥališ*, illetve a *ḥuwālīs*, valamint a bizánci forrásokban előforduló *Χαλίσ(ιοι)*, illetve *Χουάλης* a tör. *qālīs*-nak, illetve **quwālīs*-nak felel meg. A keleti szláv nyelv a **χwālīs* névformát vette át, amiből a *Хвалуч* alak keletkezett. Az elnevezés nem magát Hvárezmet, hanem elsősorban a Kaszpi-tenger északi partjain letelepedett hvárezmieket jelölte. A hvárezmiek tevékenységei – főként a távolsági kereskedelem területén – nem korlátozódtak Kelet-Közép-Európára, hanem egészen Kínáig terjedtek. A 8. század közepén nevük kínai jelölései iráni (feltehetően szogd) formákat tükröznek, de létezik a *Guoli* 過利 (< **qālīs*) török alak is.

Kulcsszók: Hvárezm, hvárezmiek, *caliz*, török jövevényszavak a magyarban.

Hivatkozott irodalom

- Adatok = KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – SZEGFÜ LÁSZLÓ, *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez* 1. (Acta Historica 44.). Szeged, 1973.
- AGYAGÁSI KLÁRA – RÓNA-TAS ANDRÁS 2007. A *jász* népnév etimológiájához. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 213–221.
- ALEMANY, AGUSTÍ 2000. *Sources on the Alans. A critical compilation*. Brill.

- ALEMANY, AGUSTÍ 2010. Alans in Khazaria and Khazars in Alania. On the nature and role of North Iranian elements in the Khazar empire. *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged* 11: 168–177.
- ÁMTBF. = MORAVCSIK GYULA, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- AnSznt. = SLÍZ MARIANN, *Anjou-kori személynévtár 1301–1342*. Históriaantik Könyvesház, Budapest. 2011
- AOkl. = *Anjou-kori oklevéltár – Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, 1301–1387*. 1–[51]. Szerk. KRISTÓ GYULA et al. Budapest–Szeged, 1990–[2022].
- ÁrpOkl. = *Árpád-kori oklevelek 1001–1196*. Főszerk. GYÖRFFY GYÖRGY. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- ÁSznt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár – Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* 1–12. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. [1–9.] Pest, [10–12.] Budapest, 1860–1874. Hasonmás kiadás: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pépa, 2001–2003.
- Balassa = *A Balassa-család levéltára 1193–1526*. FEKETE NAGY ANTAL kézirata alapján sajtó alá rend. és szerk. BORSA IVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
- BÁRCZI GÉZA 1958a. *Magyar hangtörténet*². Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958b. *A magyar szókincs eredete*². Tankönyvkiadó, Budapest.
- BARTHOLD, WILHELM 1913. Баһр ал Хазар. In: *Enzyklopaedie des Islām*. Bd. 1. Hrsg. von M. Th. Houtsma et al. E. J. Brill – O. Harrassowitz, Leiden–Leipzig. 604. In: BARTOL'D 1965b: 367.
- BARTHOLD, WILHELM 1927. Khwārizm. In: *Enzyklopaedie des Islām*. Bd. 2. Hrsg. von M. Th. Houtsma et al. E. J. Brill – O. Harrassowitz, Leiden–Leipzig. 974–978. In: BARTOL'D 1965b: 544–552.
- BARTOL'D [ВАСИЛИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ БАРТОЛЬД] 1965a. Сведения об Аральском море и низовьях Амударьи с древнейших времен до XVII века. In: BARTOL'D 1965b: 13–94.
- BARTOL'D [ВАСИЛИЙ ВЛАДИМИРОВИЧ БАРТОЛЬД] 1965b. *Сочинения*, т. 3 (*Работы по исторической географии*). Наука, Москва.
- BASKI IMRE 1999. Horezmi². In: *A világ nyelvei*. Főszerkesztő FODOR ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Bp.: 543–546.
- BEIHAMMER, ALEXANDER DANIEL 2017. *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040–1130*. Routledge, London. 2017.
- BENZING, JOHANNES 1983. *Chwaresmischer Wortindex* mit einer Einleitung von HELMUT HUMBACH. Hrsg. von ZAHRA TARAF. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- BEREND, NORA 2001. At the gate of Christendom. Jews, Muslims and „Pagans” in medieval Hungary, c. 1000–c. 1300. Cambridge University Press, Cambridge (UK)–New York2.
- ВІВІКОВ [М. В. БИБИКОВ] 1997. *Византийский историк Иоанн Киннам о Руси и народах Восточной Европы*. Тексты, перевод, комментарий. Ладомир, Москва.

- Bīrūnī/comm. = E[DWARD] S[TEWART] KENNEDY, *A commentary upon Biruni's Kitāb taḥdīd al-amākin: an 11th century treatise on mathematical geography*. American University of Beirut, Beirut 1973.
- Bīrūnī/e. = JAMAL ALI, *The determination of the coordinates of positions for the correction of distances between cities. A translation from the Arabic of al-Bīrūnī's Kitāb taḥdīd nihāyāt al-amākin liṭaṣṣih masāfāt al-masākin*. American University of Beirut, Beirut 1967.
- Bīrūnī/r. = Абу Рейхан Бируни, *Избранные произведения Том 3. Геодезия*. Исследование, перевод и примечания И. Г. БУЛГАКОВА. Фан, Ташкент, 1966.
- BLDR. = *Библиотека литературы Древней Руси*. Том 1. Под редакцией Д. С. ЛИХАЧЕВА и др. Наука, Санкт-Петербург 1997.
- BS. = *Beishi* 北史. 中華書局, Peking, 1974.
- BUBENOK–RADIVILOV [О. Б. БУБЕНОК – Д. А. РАДИВИЛОВ] 2004. Народ ал-арсийа в Хазарии (из истории хазаро-хорезмских связей). *Хазарский альманах* 2: 5–18.
- BURY, J[OHN] B[AGNELL] 1906. The treatise De Administrando Imperio. *Byzantinische Zeitschrift* 15: 517–577.
- CDCR. = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* 5 (Listine godina 1256-1272). Sabrao i uredio T[ADE]. SMIČIKLAS. Jugoslavenska Akademija Znanopsti i Umjetnosti, Zagreb 1907.
- CDES. = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* 1. Ed. Richard Marsina. SAV., Bratislavae, 1971.
- CFYG. = *Cefu yuangui* 冊府元龜 1–12. 鳳凰出版社, Nanking. 2006.
- CHAVANNES, ÉDOUARD 1969. *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux. Recueillis et commentés suivi de Notes additionnelles*. Librairie d'Amérique et d'Orient, Paris, s. a. [1903, Notes additionnelles, T'oung Pao 1900]. Reprint: Ch'eng Wen Publishing Co., Taipei.
- CHENG FANGYI 2012. The Research on the Identification between Tiele (鐵勒) and the Ouyuric Tribes. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 19: 81–113.
- ChZ/d. = *Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Übersetzung* herausgegeben von K. AHRENS – G. KRÜGER. B.G. Teubner, Leipzig, 1899.
- ChZ/e. = *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: Church and War in Late Antiquity*. Edited by GEOFFREY GREATREX, translated by ROBERT R. PHENIX and CORNELIA B. HORN, with contributions by SEBASTIAN P. BROCK and WITOLD WITAKOWSKI. Liverpool University Press, Liverpool, 2011.
- ChZ/r. = PIGULEVSKAJA = [НИНА ВИКТОРОВНА ПИГУЛЕВСКАЯ]. 2011. Хроника Захари Ритора. In: *Уб Сирийская средневековая историография. Исследования и переводы*. 2-е изд., исправ. и доп. Сост. Е. Х. МЕЩЕРСКАЯ. Дмитрий Буланин, Санкт-Петербург. 570–597.
- CIOCILTAN, VIRGIL 2011. Khalisen, Kabaren, Khasaren: Stamm oder Stand? *Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged* 11: 178–192.
- ÇOBAN, ERDAL 2012. Eastern Muslim Groups among Hungarians in the Middle Ages. *Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 63: 55–76.
- Comnène = Anne Comnène, *Alexiade: règne de l'empereur Alexis I Comnène, 1081-1118*. 1–4. Texte établi et traduit par BERNARD LEIB. Les Belles Lettres, Paris, 1937–1976.

- CS. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. MTA, Budapest, 1890–1913. 4. [CSÁNKI DEZSŐ művének folytatása gyanánt] FEKETE NAGY ANTAL, *Trencsén vármegye*. MTA, Budapest, 1941. [Hasonmás kiadás: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1986]. Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Összeáll. ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.
- CZEGLEDY KÁROLY 1958. Középperzsa eredetű szír tudósítások. *Antik tanulmányok* 5: 251–253.
- CZEGLEDY KÁROLY 1970. Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 254–259.
- CZEGLEDY KÁROLY 1971. Pseudo-Zacharias Rhetor on the Nomads. In: *Studia Turcica*. edít L. LIGETI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 133–148.
- DAI. = Biborbanszületett Konstantin, *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra ford. MORAVCSIK GYULA. Közoktatásügyi Kiadó, Budapest, 1950.
- DAI. Comm. 1962. = *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio* 2. *Commentary* edited by R. J. H. Jenkins. Athlone Press – University of London, London. 1962.
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- DICKENS, MARK 2018. Huns, Turks and Tatars in Syriac Liminal Spaces. In: *Near Eastern and Arabian Essays: Studies in Honour of John F. Healey*. Ed. GEORGE J. BROOKE et al. Oxford University Press, Oxford. 119–132.
- DLT. = Maḥmūd al-Kāšyarī: *Compendium of the Turkic dialects (Dīwān Lugāt at-Turk)* 1–3. Edited and translated with introduction and indices by ROBERT DANKOFF in collaroration with JAMES KELLY. Harvard: Harvard University Printing Office, Harvard. 1982–1985
- DOBOVITS, MIHÁLY 2005. The Tölis and Tarduš in Old Turkic Inscriptions. In: Ed. Stéphane Grivelet et al., *The Black Master: Essays on Central Eurasia in Honor of György Kara on his 70th Birthday*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden. 33–42.
- DOBOVITS, MIHÁLY 2011 The Altaic world through Byzantine eyes: Some remarks on the historical circumstances of Zemarchus' journey to the Turks (AD 569–570). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 64: 373–409.
- DRMH. = *Decreta regni mediaevalis Hungariae – The laws of the medieval kingdom of Hungary 1000–1301*. Transl. and ed. by JÁNOS M. BAK [et al.] Second rev. ed. CHARLES SCHLACKS, JR. Idyllwild (Calif.). 1999.
- DTS. = *Древнетюркский словарь*. Ред. В[ЛАДИМИР] М[ИХАЙЛОВИЧ] НАДЕЛЯЕВ et al. Наука, Ленинград, 1969.
- DUDEK, JAROSŁAW 2016. *Chazarowie. Polityka kultura religia VII–XI wiek*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- DUNLOP, D[OUGLAS] M[ORTON] 1954. *The history of the Jewish Khazars*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- DURKIN-MEISTERERNST, DESMOND 2010. Khwarezmian In: *The Iranian Languages*. Ed. by GERNOT WINDFUHR. Routledge, London. 336–376.

- EDEL'MAN [Д. И. ЭДЕЛЬМАН] 2008. Хорезмийский язык. In: *Основы иранского языкознания 7. Среднеиранские и новоиранские языки*. Отв. ред. В.А. ЕФИМОВ. Восточная литература, Москва. 6–60.
- EFTHYMIADIS, STEPHANOS 2008. Niketas Choniates and Ioannes Kinnamos: the poisoning of Stephen IV of Hungary (13 April, 1165). *Byzantinische Zeitschrift* 101: 21–28.
- ERDAL, MARCEL 2004. *A Grammar of Old Turkic*. Brill, Leiden–Boston.
- ERDAL, MARCEL 2007. The Khazar language'. In: *The World of the Khazars: New Perspectives*. Edited by PETER B. GOLDEN – HAGGAI BEN-SHAMMAI – ANDRÁS RÓNÁ-TAS. Brill, Leiden–Boston. 75–108.
- ERDAL, MARCEL 2016. *Helitbār* and some other early Turkic names and titles. *Turkic Languages* 20: 170–178.
- ERKOÇ, HAYRETTİN İHSAN 2020. Tiele 鐵勒 ve Töliş II. In: *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihî İzinde – Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan*. Cilt 1. Ed. ZEYNEP İSKEFİYELİ – MUHAMMED BİLAL ÇELİK. Nobel Yay, Ankara. 30–71.
- ESRJa. = МАКС ФАСМЕР, *Этимологический словарь русского языка* 1–4. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. ТРУБАЧЕВА. Прогресс, Москва. 1964–1973.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. + *Register*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. [40 kötetben + 3 mutatató.] Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
- FAZYLOV [Э. И. ФАЗЫЛОВ] 1997. Хорезмско-тюркский язык. In: *Языки мира: Тюркские языки*. Отв. ред. Э.Р. ТЕНИШЕВ. Индрик, Москва. 139–148.
- FEDOROV, MICHAEL 2005. Notes on the numismatics of Ancient Khwarezm. *Revue numismatique* 161: 163–176.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei* (Értekezések a történeti tudományok köréből 15/5). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892/1893. A Gutkeled-biblia. *Magyar Könyvszemle* 17: 5–22.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1900. III. Béla király oklevelei. In: FORSTER GYULA szerk., III. *Béla magyar király emlékezete*. Hornyánszky Viktor, Budapest. 145–168, 343–352.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FUKUSHIMA MEGUMI [福島 恵] 2017. 東部ユーラシアのソグド人: ソグド人漢文墓誌の研究 (*The Sogdians in the Eastern Eurasia: a study of the Sogdian epitaphs in Chinese*). 汲古書院, Tokió.
- GÁCSER IMRE 1941. *Az 1211. évi tihanyi összeírás helyesírása és hangtana* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 58). Budapest.
- GARUSTOVIĆ [Г. Н. ГАРУСТОВИЧ] 2013. Распространение ислама у печенегов в степях Восточной Европы *Вестник Академии наук Республики Башкортостан* 18/№3: 66–75.
- GERSTNER KÁROLY 2018. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténeti kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 103–128.
- GF. = *Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum*. Mit Erläuterungen hrsg. von HEINRICH HAGENMEYER. Carl Winter Universitätsbuchhabdlung, Heidelberg, 1890.

- GÖCKENJAN, HANSGERD 1972. *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- GÖCKENJAN, HANSGERD – ZIMONYI, ISTVÁN 2001. *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter: die Ġayhānī-Tradition (Ibn Rusta, Gardīzī, Ĥudūd al-Ālam, al-Bakrī und al-Marwazī)*. Harrassowitz Verlag in Kommission, Wiesbaden.
- GOLB, NORMAN – PRITSAK, OMELJAN 1982. *Khazarian Hebrew documents of the tenth century*. Cornell University Press, Ithaca.
- GOLB – PRITSAK [НОРМАН ГОЛБ – ОМЕЛЬЯН ПРИЦАК] 1997. *Хазарско-еврейские документы X века*. Научная редакция, послесловие и комментарии В. Я. ПЕТРУХИНА. Гешарим, Москва–Иерусалим.
- GOLDEN, PETER B[ENJAMIN] 1980. *Khazar studies. An historico-philological inquiry into the origins of the Khazars* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GOLDEN, PETER B[ENJAMIN] 2001. Some notes on the comitatus in medieval Eurasia with special reference to the Khazar. *Russian History* 28: 153–170.
- GOLDEN, PETER B[ENJAMIN] 2005. Khazarica. Notes on some Khazar terms. *Turkic Languages* 9: 205–222.
- GOLDEN, PETER B[ENJAMIN] 2016. Turks and Iranians: Aspects of Türk and Khazaro-Iranian interaction. In: *Turks and Iranians. Interactions in Language and History*. Edited by ÉVA Á. CSATÓ et al. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden: 79–106.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1918/1923. A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. *Nyelvtudományi Közlemények* 45: 129–194, 46: 1–33.
- GYÓNI MÁTYÁS 1938. Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. *Magyar Nyelv* 34: 86–96, 159–168.
- GYÓNI MÁTYÁS 1943. *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filozófiai Intézet, Budapest.
- GYÓNI, MATTHIAS 1943/1944. Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion: Archaisierende Volksnamen und ethnischen Wirklichkeit in der "Alexias" von Anna Komnene. *Archivum Europae Centro-Orientalis* 9–10: 83–188. Magyar változata – In: *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve* 1. 1942: 89–177.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1959. *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1990. *A magyarság keleti elemei*. Gondolat, Budapest.
- HALÉVY, MEYER A. 1958. Le problème des Chvalis. *Revue des Études Slaves* 35: 95–96.
- HAMILTON, JAMES RUSSEL 1971. *Le conte bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*. Texte établi, traduit et commenté par JAMES RUSSELL HAMILTON. Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris.
- HARMATTA, JÁNOS 1970. *Studies in the History and Language of the Sarmatians*. (Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta antiquae et archaeologica 13). Szeged.
- HARMATTA JÁNOS 1977. Irániak és finnugorok, irániak és magyarok. In: BARTHA ANTAL – CZEGLÉDY KÁROLY – RÓNA-TAS ANDRÁS szerk., *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 167–182.

- HARMATTA JÁNOS 1994. Kálizok. In: *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest. 314.
- HARMATTA JÁNOS 1997. Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet (A honfoglalásról sok szemmel 3)*. Balassi Kiadó, Budapest. 71–83.
- HARMATTA JÁNOS 1999a. alán. In: *A világ nyelvei*. Főszerk. FODOR ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Bp.: 38–43.
- HARMATTA JÁNOS 1999b. horezmi¹. In: *A világ nyelvei*. Főszerk. FODOR ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Bp.: 540–543.
- HARMATTA, JÁNOS 2001. The Letter sent by the Turk Qayan to the Emperor Mauricius. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 41: 109–118. Magyar változata – In: *Tanulmányok a középkorról. Analecta Mediaevalia* 1 (2001): 89–98.
- HEDENSTIERNA-JONSON, CHARLOTTE 2020. With Asia as neighbour. Archaeological evidence of contacts between Scandinavia and Central Asia in the Viking Age and the Tang Dynasty. *Bulletin – The Museum of Far Eastern Antiquities* 81: 43–64.
- HENNING, B[RUNO] W[ALTER] 1958. Mitteliranisch. In: *Linguistik mit Beiträgen von Karl Hoffmann et al. (Handbuch der Orientalistik 1. Abt. Der Nahe und der Mittlere Osten, 4. Bd. Iranistik, 1. Abschnitt)* E. J. Brill, Leiden–Köln. 20–130.
- HIRTH, FRIEDRICH 1899. Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk. In: *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei* von W[ILHELM] RADLOFF. 2. Folge. Commissionaires de l'Académie impériale des sciences, St. Pétersbourg. 1–140.
- HO. = *Hazai okmánytár – Codex diplomaticus patrius* 1–8. Kiadják: 1–5. NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ. Sauerwein, Győr, 1865–1873. 6–8. IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ. Franklin, Budapest, 1876–1891. Hasonmás kiadás: Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2004.
- HORVÁT ISTVÁN 1828. A' Magyarokról, mint Agarenusokról. *Tudományos Gyűjtemény* 12: 103–126.
- HRBEK, IVAN 1955. Ein arabischer Bericht über Ungarn. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 5: 205–230.
- HUBER, MORITZ 2020. *Lives of Sogdians in Medieval China*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- IESOJa. = ИЕСОJa. = АБАЕВ, ВАСИЛИЙ ИБВАНОВИЧ. *Историко-этимологический словарь осетинского языка* 1–5 (Указатель). Наука – Институт языкознания РАН, Москва–Ленинград, 1958–1995.
- IF. = *Írott források az 1116-1205 közötti magyar történelemről*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette THOROCZKAY GÁBOR. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2018.
- Ibn Isfandiyar = *An abridged translation of the history of Tabaristán compiled about A. H. 613 (A. D. 1216)* by Muḥammad b. al-Ḥasan b. Isfandiyār, based on the India Office ms. compared with two mss. in the British Museum, by EDWARD G. BROWNE. E. J. Brill – Bernard Quaritch, Leyden–London, 1905.
- JERNEY JÁNOS 1844. A' magyarországi izmaelitákról mint volgai bulgárok- és magyar nyelvű népfelkezeztéről. *Tudománytár (Értekezések)* 15: 101–125, 151–172, 215–250, 278–298.

- JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelv-kincsek Árpádék korszakából* 1–2. Szent-István-Társulat, Pest. Reprint: Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- JERNEY JÁNOS 1844/1971. *A magyarországi izmaelitákról*. Közreadja CZEGLÉDY KÁROLY. Kőrösi Csoma Társaság, Budapest.
- JTS. = *Jiu Tangshu* 舊唐書. 中華書局, Peking, 1975.
- JUHÁSZ PÉTER 2021. Kavarok és magyarok. Presztízs és kétnyelvűség. *Acta Historica* (Szeged) 146: 53–68.
- KALININA [КАЛИНИНА ТАТЬЯНА МИХАЙЛОВНА] 1988. *Сведения ранних ученых Арабского халифата*. Наука, Москва.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1913. *Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták?* (Értekezések a történeti tudományok köréből 23/7). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1995. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. – CSOMA JÓZSEF, *Magyar nemzetségi címerek*. KUBINYI ANDRÁS utószavával. Nap, Budapest. 1995. (Az 1900–1901. között, ill. 1904-ben Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent művek reprintje).
- KARAMZIN, NYIKOLAJ MIHAILOVICS [= Карамзин, Николай Михайлович] 1989. *История государства российского в двенадцати томах* 1–12. Отв. редактор, А. Н. Сахаров. Наука, Москва.
- Kar. = KARLGREN, BERNHARD, *Grammata serica recensa*. (Bulletin – The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities 29) 1957. Reprint: Museum of Far Eastern Antiquities, Stockholm, 1972.
- KARLGREN, BERNHARD 1954. *Compendium of phonetics in ancient and archaic Chinese*. (Bulletin – The Museum of Far Eastern Antiquities 26, 1954). Reprint: SMS Publishing Inc., Taipei 1992.
- KARPOV [АЛЕКСЕЙ ЮРЬЕВИЧ КАРПОВ] 2014. Генеалогия хвалисов и болгар в летописной статье 1096 г. In: *Уб Исследования по истории домонгольской Руси*. Квадрига, Москва. 200–216.
- KASAI, YUKIYO 2014. The Chinese Phonetic Transcriptions of Old Turkish Words in the Chinese Sources from 6th–9th Century. 内陸アジア言語の研究 (*Studies on the Inner Asian Languages*) 29: 57–135.
- KATONA CSILLA 2022. A zabori apátság oklevelei 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvtörténeti források. In: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*. Szerk., FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 193–202.
- KATONA-KISS ATTILA 2010. A "sirmioni hunok". Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkből. In: ALMÁSI TIBOR et al. szerk., *"Fons, skepsis, lex" Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. SZTE Történeti Segédtudományok Tanszék – Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 159–172.
- KELLY, JAMES M. 1973. Remarks on Kāšgari's phonology. II. Orthography. *Ural-Altaische Jahrbücher* 45: 144–162.
- KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD 1865. *Magyarország művelődésének története, különös tekintettel az anyaország, úgy szinte Erdély, Horvát- és Tótország államélete kifejlésére*. 2. köt. Krupinszky, Pest.

- Kinnamos = *Deeds of John and Manuel Comnenus* by John Kinnamos. Translated by CHARLES M. BRAND Columbia University Press, New York, 1976
- KMHSz. = *Korai magyar helynévszótár 1. Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. [Debreceni Egyetem], Debrecen, 2005
- KMOSKÓ MIHÁLY 2000. *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2*. Szerk., ZIMONYI ISTVÁN. Balassi, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1939a. Az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei. *Századok* 73: 167–187.
- KNIEZSA ISTVÁN 1939b. Kór szavunk eredete. *Magyar Nyelv* 35: 201–204.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947/1949. A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *A magyar helyesírás története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Komnina = Анна Комнина, *Алексиада*. Вступ. статья перевод и комментарии Я. Н. ЛЮДАРСКОГО. Наука, Москва, 1965.
- KONOVALOVA [ИРИНА ГЕННАДИЕВНА КОНОВАЛОВА] 2001. Хорезм и Восточная Европа. In: Под ред. Т. Н. ДЖАКСОН и др., *Норна у источника Судьбы: Сборник статей в честь Елены Александровны Мельниковой* Индрик, Москва. 183–190.
- KONOVALOVA – MEL'NIKOVA [И. Г. КОНОВАЛОВА – Е. А. МЕЛЬНИКОВА] 2018. *Древняя Русь в системе евразийских коммуникаций IX–X веков*. Весь мир, Москва.
- KOSSÁNYI BÉLA 1933. A XI–XII. századi »ismaelita« és »saracenus« elnevezésekről. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Sárkány Nyomda, Budapest. 308–316
- KOSSÁNYI BÉLA 1937. A kalizok vallása. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születésének hatvanadik fordulójának ünnepére*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 355–368.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KRISTÓ GYULA 1983. Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: *Uő Tanulmányok az Árpád-korról*. Magvető, Budapest. 191–207, 512–516. Első közlése: *Acta historica* (Szeged) 67 (1980).
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Lucidus, Budapest.
- KS. = Anonymus, *A magyarok cselekedetei* – Kézai Simon, *A magyarok cselekedetei*. Anonymus művét VESZPRÉMY LÁSZLÓ, Kézai Simon művét BOLLÓK JÁNOS fordította, az utószót és a jegyzeteket VESZPRÉMY LÁSZLÓ írta. Osiris, Bp., 1999.
- KUNIK [АРИСТ АРИСТОВИЧ КУНИК] 1855. О торкских печенегах и половцах по мадьярским источникам, суказанием на новейшие исследования о черноморско-торкских народах, от Аттилы до Чингисхана. – *Ученые записки Императорской Академии наук по I и III отделениям*, т. III, вып. 5: 714–741.
- KUUN, GÉZA 1892–1895. *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima* 1–2. Közművelődés, Claudiopoli. (Kolozsvár).
- KUZNECOV [А. Б. КУЗНЕЦОВ] 2014. *Серебряные монеты хорезмшаха Савшафана, Каталог* (Andrew Kuznetsov, *Silver coins of Khwarezmshah Savshafan, Catalogue*). Авторская книга, Москва.

- KUZOVKOV ([ВОЛОДИМИР КУЗОВКОВ] 2021. Походи русів у Табарістан у другій половині IX–на початку X століть: маршрут і місце у міжнародних відносинах (за матеріалами Ібн Ісфандійара). *Емінак* 33/1: 318–327. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.1\(33\).510](https://doi.org/10.33782/eminak2021.1(33).510)
- LATHAM-SPRINCLE, JOHN 2018. One Alania or Two? The Question of a ‘Dual State’ in the Seventh to Twelfth Century North Caucasus. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 24: 185–208.
- LA VAISSIÈRE, ÉTIENNE DE 2005. *Sogdian traders. A history*. Translated by JAMES WARD. Brill, Leiden–Boston.
- LERCH, PETER 1873. *Khiva oder Kharezm. Seine historischen und geographischen Verhältnisse*. Verlag der Kaiserlichen Hofbuchhandlung H. Schmitzdorff, St. Petersburg.
- LEWICKI, TADEUSZ 1957. Jeszcze o Chorezmijczykach na Węgrzech w XII w. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego* 21: 100–103.
- LEWICKI TADEUSZ 1986. Madjar, Madjaristān. 1. In Pre-Ottoman period. In: *The Encyclopaedia of Islam*, Second Edition. Brill, Leiden. 1960–2005. Vol. 5. 1986. 1010–1022.
- LIGETI LAJOS 1976. A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. *Magyar Nyelv* 72: 11–27.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LIN, YING 2000/2001. Some Chinese Sources on the Khazars and Khwarazm. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 11 339–364.
- LIU ANZHI [刘安志] 2011. 唐代西州的突厥人 (A Tang-kori Xizhou türkjei). In: Uő敦煌吐鲁番文书与唐代西域史研究(= *Tanulmányok Dunhuang és Turfan dokumentumairól és a Tang-kori Nyugati régiók történetéről*). 商務印書館, Peking. 254–277.
- LIU, MAU-TSAI 1958. *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'ukü)*. O. Harrassowitz, Wiesbaden. Hasonmás kiadás: Shin Wen Feng Print Co., Taipei, 1993.
- LK. = *Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686)*. Közread. BLAZOVICH LÁSZLÓ – ÉRSZEGI GÉZA – TURBULY ÉVA. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest–Szeged. 1998
- LOMA, ALEKSANDAR 2006. Osetisch tülz/tölzæ ‘Eiche’. *Die Sprache* 46/1: 112–116.
- LSMS. = ŠTEFÁNIK, MARTIN – LUKAČKA, JÁN a kol., *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Historický ústav SAV., Bratislava, 2010.
- LUDWIG, DIETER 1982. *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen* 1–2. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster (Westfalen), 1982.
- LUNG, RACHEL 2011. *Interpreters in early imperial China Interpreters in Early Imperial China*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- LUO FENG [羅 丰] 2004. 胡漢之間 – “絲綢之路” 與西北歷史考古 (*Between Han and Non-Han. The Silk Road and Historical Archaeology of China's Northwestern Regions*). 文物出版社, Peking.
- LURJE LURJE, PAVEL B. 2010. *Personal names in Sogdian texts*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

- MACKENZIE, D[AVID] N[EIL] 1990. *The Khwarezmian element in the Qunyat al-munya*. Edited by D. N. MACKENZIE, Arabic text translated by HASAN AMARAT and D. N. MACKENZIE. School of Oriental and African Studies, University of London, London.
- MADGEARU, ALEXANDRU 2013. *Byzantine military organization on the Danube, 10th–12th centuries*. Brill, Leiden–Boston 2013.
- MAKK, FERENC 1989. *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAO YANGGUANG [毛阳光] 2014. 洛阳新出土唐代景教徒花献及其妻安氏墓志初探 (A Preliminary Study on the Epitaphs of the “Nestorian” Hua Xian and His Wife Sur-named An of the Tang Dynasty, Newly Unearthed in Luoyang). 西域研究 (The Western regions studies) 2014/2: 85–91.
- MaP. = Matthæi Parisiensis, monachi Sancti Albani, *Chronica majora* 1–7. Edited by HENRY RICHARDS LUARD Kraus Reprint, Nendeln. 1964.
- MAREK, MILOŠ 2006. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Matica slovenská, Martin.
- MARQUART, JOSEPH 1903. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Dieterich, Leipzig. Reprint: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1961.
- MÁTYÁS BOTOND 2014. Az Árpád-kori magyarországi muszlimok eredete. *Fons* 21: 315–329.
- MAZON, ANDRÉ 1929. II. Un peuple imaginaire: les Chvalis. *Revue des études slaves* 9: 120–123.
- MELICH JÁNOS 1912. A jáász népnévről. *Magyar Nyelv* 8: 193–199, 263.
- MELNYK, MYKOLA 2022. *Byzantium and the Pechenegs. The Historiography of the Problem*. Translated by YAROSLAV PRYKHODKO. Brill, Leiden–Boston.
- MENGES, KARL H. 1944/1945. Etymological Notes on Some Păcănăg Names. *Byzantion* 17: 256–280.
- MGH. SS. = *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* 1–[40]. 1826–[2022].
- MINARDI, MICHELE 2013. A Four-Armed Goddess from Ancient Chorasmia: History, Iconography and Style of an Ancient Chorasmian Icon. *Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies* 51: 111–143.
- MOÓR ELEMÉR 1939. A szláv és német ch magyar megfeleléseinek kérdéséhez. *Népünk és nyelvünk* 11: 129–136.
- MORAVCSIK GYULA 1938. A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. MTA., Budapest. 171–212.
- MORAVCSIK, GYULA 1946. Byzantine Christianity and the Magyars in the Period of Their Migration. *The American Slavic and East European Review* 5/No. 3/4: 29–45. (In: *Uő Studia Byzantina*. Bp., 1967)
- MORAVCSIK, GYULA 1958. *Byzantinoturcica. 1. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker; 2. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen*. 2., durchgearbeitete Aufl. Akademie Verlag, Berlin.
- MORI MASAO [護 雅夫] 1967. 古代トルコ民族史研究 (*Historical studies of the ancient Turkic peoples*) 1. 山川出版社, Tokió.

- MORIYASU, TAKAO 2008. Japanese Research on the History of the Sogdians along the Silk Road, Mainly from Sogdiana to China. *Acta Asiatica* 94: 1–39,
- MORIYASU TAKAO – YOSHIDA YUTAKA [森安 孝夫 – 吉田 豊] 2019. カラバルガスン碑文漢文版の新校訂と訳註 (New Edition of the Chinese Version of the Karabalgasun Inscription). 内陸アジア言語の研究 (*Studies on the Inner Asian Languages*) 34: 1–59.
- MP. = *The history of Menander the Guardsman*. Introductory essay, text, translation, and historiographical notes R. C. BLOCKLEY. Cairns, Liverpool, 1985
- MP/m. = *Menandrosz Protector töredékei*. Ford., az utószót és a jegyzeteket írta FEHÉR BENCE. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2019.
- MREV. = *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára* 1 (1103–1276). Franklin, Budapest. 1896.
- MTSzy. = *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Szerk. BERTÉNYI IVÁN. Osiris, Budapest, 2000.
- NAGY GÉZA 1910. A magyar nemzetségek. *Turul* 28: 18–32, 52–65.
- NAGY GÉZA 1912. A honfoglalók Zemplénben. *Ethnographia* 23: 213–222.
- NÉMETH PÉTER 1997. *A középkori Szabolcs megye települései*. Ethnica, Nyíregyháza.
- NCh. = *Nicetae Choniatae Historia recensuit IOANNES ALOYSIUS VAN DIETEN* (Corpus fontium historiae Byzantinae 11. Series Berolinensis) 1–2. De Gruyter, Berlin–New York. 1975
- NE. = *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes par JEAN DARROUZÈS. Institut français d'études byzantines, Paris, 1981.
- NISHIDA YÜKO [西田 祐子] 2011. 『新唐書』回鶻伝の再検討 – 唐前半期の鉄勒研究に向けて – (A Review of an Account on *Huigu* 回鶻 [Uighur] in *Xin-Tangshu* 新唐書). 内陸アジア言語の研究 (*Studies on the Inner Asian Languages*) 26: 75–139.
- NYITRAI ISTVÁN 1999. oszét. In: *A világ nyelvei*. Főszerk. FODOR ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Bp.: 1117–1121.
- ONOGAWA HIDEMI [小野川秀美突] 1943. 突厥碑文譯註 (Türk feliratok – fordítás és kommentár). In: 満蒙史論叢 4. 座右宝刊行会, Tokió. 249–425 (1–177).
- PAIS DEZSŐ 1921/1922. Régi személyneveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–163, 18: 93–100.
- PAROŃ, ALEKSANDER 2021. *The Pechenegs: Nomads in the Political and Cultural Landscape of Medieval Europe*. Brill, Leiden–Boston.
- PAULER GYULA 1888. Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 1: 501–526.
- PAULER GYULA 1899. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* 1–2. Athenum, Budapest Reprint: ÁKV, Budapest, 1984.
- PELLIOT, PAUL 1914. La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyāṇamkara et Pāpamkara. *T'oung Pao* 15: 225–272.
- PELLIOT, PAUL 1938. Le nom du ḫwārizm dans les textes chinois. *T'oung Pao* 34: 146–152.
- Pilis = Békéfi Remig. *A pilisi apátság története 1184–1541*. (A *zirzi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterczi apátságok története* 1. köt.) Taizs, Pécs, 1891.
- PISAREVSKIJ [Л. З. ПИСАРЕВСКИЙ] 1974. О названии "Хорезм" в арабской историко-географической литературе. *Ученые записки Ленинградского Государственного университета, Серия востоковедческих наук*. вып. 17: 201–202.

- PML. = Повість минулих літ. In: *Літопис руський за Іпатським списком*. Переклав ЛЕОНІД МАХНОВЕЦЬ. Дніпро, Київ, 1989. 1–178.
- POLGÁR SZABOLCS 2016. Egy közép-ázsiai nép Kelet- és Közép-Európában: a hvárezmiek. In: KOVÁCS LÁSZLÓ et al. szerk., *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 563–576. Angol változata: *Studia et Documenta Turcologica* 3/4(2015/2016): 217–228.
- PRITSAK, OMELJAN 1975. The Pechenegs: A Case of Social and Economic Transformation. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 1: 211–235.
- PRITSAK, OMELJAN 1981. *The origin of Rus'*. Vol. 1. *Old Scandinavian sources other than the sagas*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* 1–12/B. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Szent-István-Társulat, Budapest, 1902–1916.
- PSRL. 1. = *Полное собрание русских летописей. Т. 1: Лаврентьевская летопись*. Языки русской культуры, Москва, 1997
- PSRL. 2. = *Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись*. Языки русской культуры, Москва, 1998.
- PSRL. 38. = *Полное собрание русских летописей. – Т. 38: Радзивилловская летопись*. Ред. М. П. ИРОШНИКОВ – М. В. КУКУШКИНА – Я. С. ЛУРЬЕ. Наука, Ленинград, 1989.
- Pul. = EDWIN G[EOGE]. PULLEYBLANK, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. UBC Press, Vancouver, 1991.
- PVL/m. = *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Szerk. BALOGH LÁSZLÓ – KOVÁCS SZILVIA Ford. FERINCZ ISTVÁN. Balassi Kiadó, Budapest. 2015.
- PVL/r. = *Повесть временных лет*. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. ЛИХАЧЕВА; под редакцией В. П. АДРИАНОВОЙ-ПЕРЕПЕЦ. 3-е издание. Наука, Санкт-Петербург, 2007.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ 1929. Kalac. *Magyar Nyelv* 25: 124–127.
- RASTORGUEVA – EDEL'MAN [В. С. РАСТОРГУЕВА – Д. И. ЭДЕЛЬМАН] 1982. Прикаспийские языки. In: *Основы иранского языкознания 3. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки*. Отв. ред. В. С. РАСТОРГУЕВА. Наука, Москва. 447–554.
- RegArp. = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II/1. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE. Bp., 1923–1943. II/2–3., II/4. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE – BORSA IVÁN. Bp., 1961–1987.
- REGULY ANTAL 1990. *Die Briefe von Antal Reguly an A. A. Kunik, 1845-1855*. MAY ISTVÁN közread. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest.
- RMH. = HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, *Régi magyar helynévadás: A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1982. A kazár népnévről. *Nyelvtudományi Közlemények* 84: 349–380.

- RÓNA-TAS ANDRÁS 2004. Néhány megjegyzés faneveinkről. *Magyar Nyelv* 100: 260–273, 419–438.
- RÓNA-TAS, ANDRÁS 2005. Turkic–Alanian–Hungarian contacts. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58: 205–213.
- RÓZSA ZOLTÁN 2019. Egy 12–13. századi muszlim közösség és hagyatéka Orosházán. In: *Korok, kultúrák, lelőhelyek. A Tornyai János Múzeum 2018/2019. évi régészeti előadásainak kiadványa*. Hódmezővásárhely: 43–57.
- RTVELADZE [ЭДВАРД ВАСИЛЬЕВИЧ РТВЕЛАНДЗЕ] 2015. Δαρενης άτροπόν: маршрут византийского посольства Земарха. *Проблемы истории, филологии, культуры* №1. 355–365.
- SARNYAI VIVIEN 2022. Szent István veszprémi püspökségnek írt adománylevele mint nyelvtörténeti forrás. *Magyar Nyelv* 118: 289–300, 444–459.
- SAITŌ TATSUYA [齊藤 達也] 2007. 安息国・安国とソグド人 (Anxiguo, Anguo and Sogdians). 国際仏教学大学院大学研究紀要 (*Journal of the International College for Postgraduate Buddhist Studies*) 11: 1–32.
- SB. = *Stephani Byzantii Ethnica* recensuit Germanice vertit adnotationibus indicibusque instruxit MARGARETHE BILLERBECK (Corpus fontium historiae Byzantinae 43, Series Berolinensis) 1–5. de Gruyter, Berlin. 2006–2017.
- SCHLÖZER, AUGUST LUDWIG 1802–1805. *Несморъ. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache* 1–4. Verglichen, übersetzt, und erklärt von A. G. SCHLÖZER. Rußlands Vorgeschichte. Göttingen.
- SCHÖNEBAUM, HERBERT 1957. Zur Kabarenfrage In: JOHANNES IRMSCHER Hrsg., *Aus der byzantinistischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik*. Akademie-Verlag, Berlin. 142–146.
- SCHÜNEMANN, KONRAD 1924. Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters. *Ungarische Jahrbücher* 4: 99–115.
- SENGA TORU 2018/2019. *Beszermény és besermen*. A mohamedánok magyar és szláv elnevezései a mongol hódítás évszázadában. *Magyar Nyelv* 114: 447–459, 115: 47–60, 186–199. Ukrán fordítása – In: ТОРУ СЕНГА, *Галич, Галицька та Руська землі у взаємовідносинах з Угорщиною XI–XIII сторіч*. (Переклад МИРОСЛАВА ВОЛОЩУКА). Лілея-НВ, Івано-Франківськ, 2020. 173–224.
- SHIRAKAWA SHIZUKA [白川静] 2004. 字統. 平凡社, Tokió.
- SHIRATORI, KURAKICHI 1956. A New Attempt at the Solution of the Fu-lin 佛林Problem. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* 15: 156–329.
- ŞIRIN USER, HATICE 2009. *Köktürk ve Ötüken Uyğur kağanlığı yazıtları. Söz varlığı incelemesi*. Kömen Yayınları, Konya.
- SRH. = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* 1–2. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Az utószót és a bibliográfiát összeáll., valamint a függelékben közölt írásokat az 1. kiad. anyagához illesztette és gond. SZOVÁK KORNÉL és VESZPRÉMY LÁSZLÓ. 2., bőv. repr. kiad. NapKiadó, Budapest, 1999.
- STOJKOVSKI, BORIS 2020. On the Possible Iranian Origin of the Muslim Population in Medieval Hungary. In: *Proceedings of the eighth European conferece of Iranian studies (Held on 14–19 September 2015 at the State Hermitage Museum and Institute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of Sciences, in St Petersburg)*. Volume II:

- Studies on Iran and the Persianate World after Islam*. Ed. OLGA M. YASTREBOVA. The State Hermitage Publishers, Saint Petersburg. 317–327.
- SS. = *Suishu* 隋書. 中華書局, Peking, 1973.
- SUZUKI KŌSETSU [鈴木宏節] 2005. 突厥阿史那思摩系譜考 – 突厥第一可汗国の可汗系譜と唐代オルドスの突厥集団 – (On the genealogical line of the Türks' Ashina Simo). 東洋学報 (*The Toyo-gakuho*) 87: 3–68, ii–iii.
- SZABÓ DÉNES 1936. A dömösi prépostság adományailevele (1138/1329). *Magyar Nyelv* 32: 54–57, 130–135, 203–206.
- SZABÓ DÉNES 1937. A dömösi prépostság adományailevének helyesírása. *Magyar Nyelv* 33: 99–109.
- SZEGVÁRI, ZOLTÁN 2011. Johannes Kinnamos als Quelle der ungarischen Geschichte. In: *ΑΠΑΡΧΑΙ. Lectures Held at the 6th Conference of Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae 28–29 May 2011*. Edited by PÉTER JUTAI. Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae, Budapest. 43–46.
- SZÉKELY, GYÖRGY 1974. Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe–XIIe siècles. In: *The Muslim East Studies in Honour of Julius Germanus*. Ed. by GY. KÁLDY-NAGY. Loránd Eötvös University, Budapest. 53–74.
- SZILJSZ. = KNIEZSA ISTVÁN, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* I/1–2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.
- SZŐCS TIBOR 2014. *A nádori intézmény korai története 1000–1342*. MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Budapest.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZÜCS JENŐ 1987. Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. *Magyarságtudományi Közlemények*. *A Magyarságtudományi Csoport évkönyve*: 11–26.
- TANG, LI 2016. Critical Remarks on a so-called newly discovered Jingjiao epitaph from Luoyang with a preliminary English translation. In: *Winds of Jingjiao: Studies on Syriac Christianity in China and Central Asia*. Edited by LI TANG and DIETMAR W. WINKLER. LIT, Wien–Zürich. 27–40.
- TD. = *Tongdian* 通典. 中華書局, Peking, 1988.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- ТОЧТАС'ЯВ [Сергей Ремирович Тохтас'ев] 2018. *De administrando Imperio u ego иноязычная лексика. Язык трактата Константина Багрянородного*. Наука, Санкт-Петербург.
- TÓTH, SÁNDOR LÁSZLÓ 2015. *A magyar törzsszövetség politikai életrajza (a magyarság a 9–10. században)*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- TW. = 吐鲁番出土文书 (*A Turfanban előkerült dokumentumok*) 1–10. 文物出版社, Peking, 1981–1991.
- TW. Index = 李方 – 王素編: 吐鲁番出土文书人名地名索引 (LI FANG – WANG SU szerk., *A Turfanban előkerült dokumentumok személy- és helyneveinek mutatója*). 文物出版社, Peking, 1996.
- TOGAN, A. ZEKI VALIDI 1939. *Ibn Fadlān's Reisebericht*. (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 24, 3). Deutsche Morgenländische Gesellschaft, Leipzig.

- ULVING, TOR 1997. *Dictionary of old and middle Chinese. Bernhard Karlgren's Grammata serica recensens alphabetically arranged.* (Orientalia Gothoburgensia 11) Göteborg.
- VAJNBERG [БЭЛЛА ИЛЬИНИЧНА ВАЙНБЕРГ] 1977. *Монеты древнего Хорезма.* Наука, Москва.
- VASIL'JEV [ВАСИЛЬЕВ, АЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ] 1927. Готы в Крыму. *Известия Государственной академии истории материальной культуры* 5: 179–282.
- VASILIEV, ALEXANDER ALEXANDROVICH 1936. *The Goths in the Crimea.* The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Mass.
- VASIL'JEVSKIJ [ВАСИЛЬЕВСКИЙ, ВАСИЛИЙ ГРИГОРЬЕВИЧ] 1930. Из истории Византии в XII веке. In: *Труды В. Г. Васильевского* 4. Изд-во Академии наук СССР, Ленинград (Russian reprint series, 69/4. Europe Printing, The Hague 1968). 18–105.
- VASMER, MAX 1941. *Die Slaven in Griechenland.* Akademie der Wissenschaften in Kommission bei W. de Gruyter, Berlin. Reprint: Vorwort von Hans Ditten. Zentralantiquariat der DDR, Leipzig, 1970.
- VEZSPRÉMY LÁSZLÓ ford. 1999. *Az első és második kereszties háború korának forrásai: Gesta Francorum: Keresztiesek levelezése: Szent Bernát: Az új lovasság dicsérete.* Vál., ford., a jegyzeteket és az utószót írta VEZSPRÉMY LÁSZLÓ. Szent István Társulat, Budapest, 1999.
- VIIINJ. = *Византијски извори за историју народа Југославије* 4. Обрадили ЈОВАНКА КАЛИЋ et al. Бизантолошки институт, Београд, 1971.
- VÖRÖS GÁBOR 2005. A besenyő nyelv konstantinosi emlékei. Megjegyzések a besenyők nyelvéhez és korai történetéhez. In: CSIRKÉS FERENC et al. szerk., *Függökert. Orientalisztikai tanulmányok* 2. MondAt, Budapest. 231–258. Angol változata – In: *The Turks.* Vol. 1. Chief of the Editorial Board, Prof. Dr. YUSUF HALAÇOGLU. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002. 617–631.
- VR. = *Az időrendbe szedett váradi tűzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt.* A kiadásban közreműködtek KARÁCSONYI JÁNOS – BOROVSKY SAMU. Váradi Káptalan, Budapest, 1903. Hasonmás kiadás: Pytheas, s. l. 2009.
- WANG DING [王 丁] 2019. 胡名釋例 (Sogdian names in Chinese sources). 敦煌寫本研究年報 13: 99–132.
- WANG DING [王 丁] 2022. ”以國為姓”: 火尋國, 粟特國的國姓 (The Chinese surnames of Chorasmia and Sogdiana). 西域歷史語言研究集刊 (*Historical and Philological Studies of China's Western Regions*) 17: 56–79.
- WESTBERG, FRIEDRICH (Вестберг, Фридрих Федорович) 1908. К анализу восточных источников о Восточной Европе. *Журнал Министерства Народного Просвещения.* Новая серия. часть XIII (1908. март): 364–412.
- WOT. = ANDRÁS RÓNA-TAS – ÁRPÁD BERTA, *West old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian.* Harrassowitz, Wiesbaden, 2011.
- XTS. = *Xin Tangshu* 新唐書. 中華書局, Peking, 1971.
- YOSHIDA, YUTAKA 2003. On the Origin of the Sogdian Surname *Zhaowu* and Related Problems. *Journal Asiatique* 291: 35–67.
- YOSHIDA, YUTAKA 2020. Studies of the Karabalgasun Inscription: Edition of the Sogdian Version. *Modern Asian Studies Review* 11: 1–140.

- ZACHODER, B. N. [БОРИС НИКОЛАЕВИЧ ЗАХОДЕР] 1967. *Каспийский свод сведений о Восточной Европе*. т. 2: *Булгары, мадьяры, народы Севера, печенеги, русы, славяне*. Наука, Москва.
- ZIMONYI ISTVÁN 2009. Az iszlám és a középkori Kelet-Európa. In: BALOGH LÁSZLÓ – KOVÁCS SZILVIA szerk., *Térítés – megtérés: a világvallások terjedése Kelet-Európa népei között*. Balassi Kiadó, Budapest. 11–28. Angol változata – In: *Uő Medieval Nomads in Eastern Europe: Collected Studies*. Editura Academiei Române, Muzeul Brăilei Editura Istros, București–Brăila, 2014. 281–286.
- ZS. = *Zhoushu* 周書. 中華書局, Peking, 1971.
- ZSOLDOS ATTILA 2016. *Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
- ZSOLDOS ATTILA 2022a. *The Golden Bull of Hungary* [translated by Andrew T. Gane]. Research Centre for the Humanities, Budapest.
- ZSOLDOS ATTILA 2022b. *Az Aranybulla királya*. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár.
- ZUCKERMAN, CONSTANTIN 2006. Byzantium's Pontic Policy in the *Notitiae episcopatum*. In: *La Crimée entre Byzance et le Khaganat khazar*. Édité par CONSTANTIN ZUCKERMAN. Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance, Paris. 201–230.
- ZUCKERMAN, CONSTANTIN 2003. Les Alains et les As dans le Haut Moyen Âge. *Nartamongae. The journal of Alano-Ossetic studies: Epic, mythology & language* 2: 127–162.

Notes on the names of the Khwarizmians in medieval Eurasia

The Hungarian word *káliz* and what surrounds it

For the designation for Khwarizm and the Khwarizmians, there was once a form **χwālis*, which was used among speakers of a certain Iranian language and can be traced back to around the middle of the 6th century. The author assumes that the Turkic-speaking peoples – among others the Khazars and the Pechenegs – adapted this word by resolving the consonant cluster in the forms **qālīs* and **quwālīs*. In the 9th century, Hungarian speakers who lived in the neighbourhood of Kazaria borrowed this word in the phonetic form *kālīs*, which was recorded in an 1111 document with the letters *caliz*. The forms *halīs* and the *huwālīs* mentioned by Arabic writers in connection with the Khazars and the Pechenegs, respectively, correspond to the Turkic words **qālīs* and **quwālīs*. The ethnonyms, *Χωράλης* (*Notitia Episcopatum*) and *Χαλίσιοι* (Joannes Kinnamos) may be a Greek rendering of the Turkic **quwālīs* and **qālīs* forms, respectively. The East Slavic language adapted the form **χwālis* from an Iranian language, whose speakers were presumably the *Ās* people. The name *Хвалис* does not refer to Khwarizm proper, but was primarily used to designate the Khwarizmians settled on the northern coasts of the Caspian Sea. The activity of the Khwarizmians – mainly in the field of long-distance trade – was not limited to Central and Eastern Europe, but spread all the way to China. The Chinese renderings of their name in the mid-eighth century reflect the Iranian (supposedly Sogdian) form, but among them there is also a Turkic form, *Guoli* 過利 (< **qālīs*).

Keywords: Khwarizm, Khwarizmians, *caliz*, Turkic loanwords in Hungarian.

SENGA TORU